

Definition of the Concept "Mass Speech Culture"

Solomenko Lina Ivanovna,

*Teacher of the Department of Television Journalism and Actor's Skills,
Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine*

Abstract

The article examines the relevance of mass speech culture research in the context of globalization processes, socio-cultural transformations that contribute to the integration of various speech cultures into national speech cultures, unification of elite and literary speech culture. An attempt was made to analyze various approaches to defining the concept of "speech culture". The factors of formation of speech tastes of modern society have been revealed. The differences between mass speech culture and speech culture are established and a definition of the concept of "mass speech culture" is proposed. The study found that: in the scientific dimension of the first decades of the 21st century, there is no single generally accepted definition of the concept of "speech culture", and the development of the concept of "mass speech culture" is at the nascent stage; at the present stage, it is appropriate to apply the concept of mass culture in relation to speech, as it forms an innovative way of communication that is used by most representatives of modern society in everyday life, regardless of their social role and status.

From the point of view of modern cultural studies, speech culture is understood as a multifaceted system formed in the process of speech activity (speaking, reading, listening, writing) on the basis of a unique set and organization of language means in a specific communicative situation, provided that modern language norms and communication ethics are observed, ensures the achievement of communicative tasks set by the individual.

Mass speech culture is defined as discursive practices corresponding to social norms of communication, determined by social, cognitive and communicative reasons, which are accepted by the majority of modern society as a norm.

Key words: speech culture, speech culture, mass culture, mass speech culture, globalization, mass media.

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства тенденції розвитку мовленнєвої культури багато в чому визначають глобалізаційні процеси. Глобалізація уніфікує, нівелює традиції національної культури мовлення, сформовані під час багатовікового розвитку, параметри елітарної та літературної мовленнєвої культури, окремі лексичні утворення, які не змогли встояти перед новими темпами техногенної цивілізації. Це призводить до виникнення нових форм мовленнєвої культури, в яких кордони між типами мовленнєвої культури (елітарний, літературний, середньолітературний, фамільярно-літературний та просторічно-жаргонний), а також між різними національними мовленнєвими культурами відчутно розмиті.

Сучасні стандарти мовленнєвої культури формуються не лише на основі класичних взірців національної культури мовлення, а й на основі тенденцій соціального середовища початку XXI ст., в якому і здійснюються комунікаційні процеси.

Важливим питанням сучасної культурології є уточнення термінології, прийнятої для визначення мовленнєвої культури, оскільки у вітчизняному науковому вимірі поняття «мовленнєва культура» вирізняється варіативністю трактування, а в багатьох випадках спостерігається його заміна поняттями «мовна культура» та «культура мовлення», що свідчить про суттєву проблемність термінології. Не менш актуальним стає дефініція поняття «масова мовленнєва культура».

Аналіз публікацій. З'ясуванню поняття «мовленнєва культура» присвячено чимало наукових досліджень та публікацій вітчизняних учених (В. Александрової, В. Будянської, С. Вербещук, Н. Дячук, Г. Мриківської, О. Токаревої, Ф. Сороколетова, О. Федорова та ін.). Так, наприклад, Г. Кузнецова у статті «Теоретичні основи мовленнєвої культури в дослідженнях вітчизняних учених» [6] здійснює спробу з'ясувати зміст поняття, окреслити основні аспекти його дифініювання та обґрунтувати значення мовленнєвої культури в системі підготовки фахівця професійної освіти; О. Карась у публікації «Мовленнєва культура – основа розвитку і становлення української мовної особистості» [4] виявляє сутність поняття «мовленнєва культура» в діяхронічному та синхронічному аспектах, а також досліджує роль мовленнєвої культури в процесі розвитку та становлення української мовної особистості. Проте, по-перше, більшість досліджень здійснені з позицій мовознавства, а по-друге, незважаючи на безумовний вагомий внесок у розвиток термінології, питання дефініції поняття «масової мовленнєвої культури» лишається відкритим.

Метою статті є розгляд сформованих в сучасній культурології підходів до аналізу поняття «мовленнєва культура» та дефініція поняття «масова мовленнєва культура».

Виклад основного матеріалу. Дефініція поняття «масова мовленнєва культура» включає визначення, які допомагають з'ясувати його якісні характеристики: «культура», «мовлення», «культура мовлення» та «масова культура».

Екстраполюючи антропоцентричну концепцію мови та діалектичний підхід німецького філолога, філософа та лінгвіста В. фон Гумбольдта [15] до мовних явищ на масову мовленнєву культуру, можемо визначити її як живий, динамічно еволюціонуючий організм, в якому органічно поєднуються і приборкуються полярні протилежності.

Відповідно до сформованої у вітчизняній традиції тенденції, розуміння культури стосовно різних сфер соціального життя, зокрема й мовленнєвої практики має значні відмінності і в цілому визначення цього поняття передусім залежить від оцінки стану культури в конкретній сфері та її впливу на життя суспільства безпосередньо автора концепції.

Всі тварини пристосовуються до довкілля, щоб вижити, відповідно у всіх соціальних тварин може бути рудиментарна форма культури, яка складається з соціальних звичаїв та адаптації [19, с. 738]. Проте людські культури сильно відрізняються від культур тварин, і ці відмінності полягають в кількох унікальних людських когнітивних здібностях, зокрема володінню вербальною мовою. Саме людина наділена унікальною здібністю символізувати власний фізичний та метафізичний світ [17, с. 320], створювати звуки, які репрезентують ці символи (морфеми), створювати правила, які пов'язують ці символи в осмислені слова (лексикон), фрази та речення (синтаксис та граматику). Більше того, з часів використання папірусу в Греції та бамбуку в Китаї людина розробила системи письма, щоб мати змогу викладати усні вираження на папері.

Сучасними дослідниками поняття «мовлення» визначається як процес безпосереднього використання мови» [9, с. 174], «мовна діяльність, конкретне говоріння, що проходить у часі і виявляється у звуковій (включно з внутрішнім проговоренням) або письмовій формі» [8] і відповідно розглядається як багатоаспектне явище з позицій: спілкування (як процесу мовлення), тексту (як результату мовленнєвої діяльності), ораторського жанру та оцінного явища.

На думку дослідників, можна виділити наступні напрями розгляду поняття «культура»: дескриптивний (акцент робиться на різноманітних видах діяльності або поведінки, пов'язаних з культурою); історичний (визначення належить до спадку та традицій, пов'язаних з певною групою людей); генетичний (стосується походження культури); нормативне (описує правила та норми, пов'язані з культурою); психологічний (акцент робиться на навчанні культурної поведінки); структурний (увага акцентується на суспільних та організаційних елементах культури) [13, с. 31-32].

Проектуючи наведені вище підходи на розуміння мовленнєвої культури, можемо констатувати, що у наукових дослідженнях, зазвичай виділяють три підходи – нормативний, етичний та комунікативний.

У більшості дослідники розглядають мовлення як певне свідчення культури особистості, рівня її освіченості, а культуру мовлення – як систему визначених вимог та регламентацій щодо вживання мови у мовленнєвій діяльності [3, с. 46], «дотримання сталих мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, невимушене, цілеспрямоване, майстерне вживання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування» [8], основними принципами якої є правильність, послідовність, коректність і доцільність вживання термінів, фраз, доречність, економічність [10, с. 12]. Тобто рівень мовленнєвої культури засвідчує розвиток загальної культури та інтелекту особистості.

Аналіз праць сучасних науковців засвідчує, що в багатьох випадках поняття «культура мовлення» застосовується як тотожне поняттю «мовленнєва культура». Проте деякі дослідники наголошують, що поняття «мовленнєва культура» «ширше від поняття «культура мовлення», оскільки включає його у свій семантичний зміст, відображає не тільки мовленнєві норми, а й індивідуальні особливості людини, аспекти лінгвокультурології, висвітлює особливості національно-мовної картини світу» [6, с. 62].

Так, наприклад, В. Александрова наголошує, що «мовленнєвою культурою вважають складну систему мовних знаків, що ґрунтується на мовних і моральних правилах та нормах поведінки» натомість культура мовлення – «це такі якості мовлення того, хто говорить чи пише, які забезпечують людині ефективне досягнення мети спілкування з дотриманням правил, етичних норм, ситуативних і естетичних нюансів» [1, с. 9].

О. Савенкова пропонує розглядати мовленнєву культуру як «складник загальної культури людини, що включає мовленнєвий інтелект, культурно-мовленнєвий тезаурус, мовленнєву поведінку; культурно-мовленнєвий простір кожної людини поліфонічний, багатомірний і принципово незавершений; творчий розвиток особистості обумовлено вмінням чітко, логічно і правильно мислити та висловлювати власні думки» [7, с. 28].

С. Вербещук стверджує, що поняття «мовленнєва культура» містить не лише «нормативний мовленнєвий аспект, а й ураховує особистісні, індивідуальні,

загальнокультурні властивості людини. Мовленнєва культура відбиває душевний стан людини, її емоційні переживання, є своєрідним «лакмусовим папірцем», що визначає рівень інтелігентності, вихованості, морально-естетичного ставлення до життя, до навколишнього світу [2, с. 6].

М. Вашуленко пропонує власне трактування мовленнєвої культури на основі діяльнісно-антропоцентричного підходу, розуміючи її як нормативне користування мовою, «володіння цілісними і системними знаннями про мову і мовлення, усвідомлення свого національного коріння, сповідування принципів полікультурності, ушанування виховних цінностей культури інших народів, уміння захопити (...) емоційним, пристрасним словом...» [5, с. 6].

Критеріями мовленнєвої культури дослідники визначають: змістовність, логічність, точність, багатство, виразність, чистоту, доречність та правильність [2, с. 7].

Отже, на основі вищевикладеного, розуміємо мовленнєву культуру, як багатоаспектну систему, сформовану в процесі мовленнєвої діяльності (усне мовлення, читання, аудіювання, письмо) на основі унікального набору та організації мовних засобів, яка в конкретній комунікативній ситуації, за умови дотримання сучасних мовних норм та етики спілкування забезпечує досягнення поставлених індивідуумом комунікативних завдань.

У науковій традиції рівні національної мовленнєвої культури, що корелюють із загальною культурою людини, поділяють на наступні типи мовленнєвої культури: елітарний, середньолітературний, літературно-розмовний та фамільярно-розмовний – відповідно до поширення в певній соціальній групі.

Специфіка масової мовленнєвої культури полягає в нівелюванні таких параметрів як рівень освіти, статус та професій, оскільки популярність тим чи інших мовленнєвих норм та комунікаційних стереотипів передбачає масове уподобання та/або масове використання (незалежно від рівня освіти та статусу).

З метою уточнення поняття «масова мовленнєва культура» звернемося до терміну «масова культура», розробка якого почалася на межі XIX – на початку XX ст., завдяки осмисленню явищ масової та елітарної культури у працях представника німецької філософської школи Х. Гердера – відповідно до його трактування поняття «культура» варто відмежовувати від поняття «культури народу», та іспанського філософа Ортеги-і-

Гассета, основоположника феномену масової культури та масовості. На його думку, масова культура є масовою культурою перцептивної людини, яка живе в коробці насолод, у переконанні, що суспільство і держава повинні задовольняти її бажання [16]. До наукового обігу термін «масова культура» увійшов у 1940-ві рр., завдяки науковим працям представників франкфуртської соціологічної школи – Т. Адорно, М. Хоркмайтеру та ін., які позиціювали соціальне життя як продукт «індустрії культури», що відповідає запитам масового суспільства.

У 60-ті рр. XX ст. поняття «масова культура» отримала широке поширення і, незважаючи на наявність багатьох визначень, розуміється як широко поширені в будь-якому суспільстві культурні елементи [18, с. 34]. Отже, культура позиціюється як масова за умови широкої популярності в суспільстві, проте поняття «масова культура» не є синонімом низькосортності.

Водночас масова культура 1950-1960-х рр. суттєво відрізняється від масової культури початку XXI ст., розвиток якої, на думку багатьох дослідників, визначають засоби масової інформації [14, с. 65].

Є. Кузнєцова, О. Горячева та Г. Патенко розглядають сучасну масову культуру в її глобальному вигляді як систему цінностей, образ життя, стиль та образ мислення американської культурної моделі. Основними причинами виникнення та поширення масової культури, на думку дослідників, є: урбанізація, руйнування стосунків та суспільних зв'язків, початок розвитку громадянського суспільства та поширення освіти [12, с. 297].

На сучасному етапі масова культура є головним засобом ідентифікації та соціалізації особистості, адаптуючи для широкого, масового поширення маргінальні моделі культури та цінності високої культури.

За М. Кастельсом термін «масова культура» існує в інформаційному суспільстві, але в модифікованому варіанті, у вигляді індустрії розваг, а також у сферах, пов'язаних з стандартизованим способом мислення [11, с. 23].

На сучасному етапі концепцію масової культури доцільно застосовувати відносно вербального коду, оскільки вона формує певний новий спосіб спілкування, який використовується багатьма людьми в буденному житті незалежно від їх соціальної ролі та статусу.

У контексті соціально схвалених більшістю носіїв мови дискурсивних практик масова мовленнєва культура розглядається як певний спосіб спілкування, який використовується більшістю людей в буденному житті незалежно від їх статусу та соціальної ролі.

Протягом останніх тридцяти років розвиток масової мовленнєвої культури відбувається під впливом таких факторів, як: якісне та кількісне розширення складу учасників комунікативного процесу (зокрема завдяки розвитку інформаційно-комунікативних технологій); відсутність ідеологічного тиску з боку провладних структур та цензури; домінування спонтанного мовлення (в тому числі й на всіх рівнях різноманітних державних та комерційних структур, від політичних виступів держслужбовців, до викладу матеріалу ведучими телепрограм та ін.); розширення ситуаційного чинника (зміни характеру спілкування до більш розкутого і невимушеного, відбуваються завдяки розмаїттю ситуацій в комунікаційному процесі).

Екстраполюючи теорію А. Тоффлера [19] про взаємозв'язок культури інформаційного суспільства з засобами масової інформації на мовленнєву культуру, можемо розглядати сучасну масову мовленнєву культуру як частину іміджевої продукції або кліп-культури і визначити як відповідні соціальним нормам комунікації дискурсивні практики, зумовлені соціальними, когнітивними та комунікативними причинами, які прийняті більшістю сучасного суспільства як норма.

У новому суспільстві масова мовленнєва культура пристосовується до індивідуальних потреб людини. Індивідуальна мовленнєва поведінка є продуктом взаємодії між культурно залежними комунікативними мовленнєвими тенденціями та індивідуально відмінними мовленнєвими ідентичностями.

Отже, масова мовленнєва культура на сучасному етапі розвитку суспільства задовольняє потреби та бажання більшості населення, проте роль культурного референта виконує елітарна мовленнєва культура.

В Україні протягом останніх десятиліть розмовна лексика і синтаксис, характерний для усного дискурсу, властиві не лише сучасному побутовому спілкуванню, але й публічним галузям, зокрема засобам масової інформації, що було нехарактерним для української літературної мови в недавньому минулому.

Беззаперечно важливими, на наш погляд, наразі стають питання, пов'язані з такими аспектами масової мовленнєвої культури, як її відмінність від культури мовлення, особливості масової мовленнєвої культури та формування тенденції її розвитку, що відкриває перспективи подальших досліджень.

Висновки. Проаналізовані у статті тлумачення «культура», «масова культура», «мовленнєва культура» моделюють концепт «масова мовленнєва культура». У контексті становлення термінології сучасної культурології актуальною є проблематика наявності синонімічного ряду для означення поняття мовленнєва культура («культура мовлення», «мовна культура»).

Дослідження виявило, що:

- в науковому вимірі перших десятиліть ХХІ ст. не існує єдиного загальноприйнятого визначення поняття «мовленнєва культура», а розробка поняття «масова мовленнєва культура» перебуває на етапі зародження;
- на сучасному етапі концепцію масової культури доцільно застосовувати відносно мовлення, оскільки саме вона формує інноваційний спосіб спілкування, що використовується більшістю представників сучасного суспільства в буденному житті незалежно від їх соціальної ролі та статусу.

Мовленнєва культура з позицій сучасної культурології розуміється як багатоаспектна система, сформована в процесі мовленнєвої діяльності (усне мовлення, читання, аудіювання, письмо) на основі унікального набору та організації мовних засобів, яка в конкретній комунікативній ситуації, за умови дотримання сучасних мовних норм та етики спілкування, забезпечує досягнення поставлених індивідуумом комунікативних завдань.

Масова мовленнєва культура визначається як відповідні соціальним нормам комунікації дискурсивні практики, зумовлені соціальними, когнітивними та комунікативними причинами, які прийняті більшістю сучасного суспільства як норма.

References

1. Aleksandrova, V. O. (2013). Speech culture of modern youth. Problems of modern teacher training. No. 8 (part 2). pp. 7–11.

2. Verbeshchuk, S. V. (2016). Formation of speech culture of primary school students in the process of literary reading: author's review. Ph.D thesis. Kherson : Kherson State University.
3. Hrytsenko, T.B. (2010). Ukrainian language for professional direction. Kyiv: Center for Educational Literature.
4. Karas, O. (2020). Speech culture - the basis of the development and formation of the Ukrainian linguistic personality. Current issues of humanitarian sciences. Issue 28. Vol. 2. P. 26-31.
5. Vashulenko M. S. (ed.). (2012). A comprehensive approach to the professional training of a modern primary school teacher: a monograph. Glukhiv: RVV GNPU named after O. Dovzhenka.
6. Kuznetsova, G. P., Karas, O. D. (2020). Theoretical foundations of speech culture in the research of domestic scientists. Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects. Issue 74. pp. 59-65.
7. Savenkova, L. O. (2006). Speech activity of the teacher. Kyiv: KNEU.
8. Uzdenova, Yu. M. (2017). Speech culture of a public administrator. Public administration: improvement and development. No. 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_7_10.
9. Khoma, T. V. (2011). Concepts of "language", "speech" and "speech culture" in scientific and linguistic literature. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series "Teacher, social work". Vol. 20. P. 173-175.
10. Shevchuk, S. (2000). Ukrainian business broadcasting. Kyiv: Litera.
11. Kastels, M. (2000). The Information Age: Economy, Society and Culture. M. Science.
12. Kuznetsova E. V., Goryacheva O. N., Patenko G. R. Phenomenon of Mass Culture: Problems and Controversies. Mediterranean Journal of Social Sciences. 2015. Vol 6. No 4. pp. 296-301.
13. Matsumoto D. Culture and psychology. Pacific Grove : Brooks/Cole Pub. Co., 1996.c. 31-32.
14. McLuhan, M. (2007). Gutenberg's Galaxy: the Making of Printing man. London Penguin Books.
15. On Language: The Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind Wilhelm Humboldt Cambridge University Press, 1988.
16. Ortega-and-Gasset, H. (2004). The Revolt of the Masses. Cambridge University Press, 2004.
17. Premack, D. (2004). Is language the key to human intelligence? Science, 303, 318–320.
18. Swingewood A. The myth of mass culture. Atlantic Highlands, NJ, Humanities Press, 1977.

19. Toffler, A. (2004). The third Wave. M.: AST. Vernadsky, V. (1988). Philosophical Thoughts of Naturalist. M. Science.

20. Whiten, A., Horner, V., & De Waal, F. B. M. (2005). Conformity to cultural norms of tool use in chimpanzees. Nature, 437, 737–740.

Translation of references in the original language

Список використаних джерел

1. Александрова В. О. Мовленнєва культура сучасної молоді. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2013. № 8 (ч. 2). С. 7–11.

2. Вербещук С. В. Формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання : автореф. дис. канд. педагогічних наук : 13.00.02 / Херсонський державний університет. Херсон, 2016. 20 с.

3. Гриценко Т.Б. Українська мова за професійним спрямуванням. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 624 с.

4. Карась О. Мовленнєва культура – основа розвитку і становлення української мовної особистості. Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 28. Т. 2. С. 26-31.

5. Комплексний підхід до фахової підготовки сучасного вчителя початкових класів : монографія / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. 312 с.

6. Кузнецова Г. П., Карась О. Д. Теоретичні основи мовленнєвої культури в дослідженнях вітчизняних учених. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. 2020. Вип. 74. С. 59-65.

7. Савенкова Л. О. Мовленнєва діяльність викладача. Київ : КНЕУ, 2006. 192 с.

8. Узденова Ю .М. Культура мовлення публічного управлінця. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_7_10 (дата звернення: 12 липня 2022).

9. Хома Т. В. Поняття «мови», «мовлення» та «культури мовлення» у науково-лінгвістичній літературі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2011. Вип. 20. С. 173-175.

10. Шевчук С. Українське ділове мовлення. Київ : Літера, 2000. 480 с.

11. Kastels M. The Information Age: Economy, Society and Culture. M. Science, 2000.

12. Kuznetsova E. V., Goryacheva O. N., Patenko G. R. Phenomenon of Mass Culture: Problems and Controversies. Mediterranean Journal of Social Sciences. 2015. Vol 6. No 4. pp. 296-301.

13. Matsumoto D. Culture and psychology. Pacific Grove : Brooks/Cole Pub. Co., 1996.c. 31-32.

14. McLuhan M. Gutenberg's Galaxy: the Making of Printing man. London Penguin Books, 2007.

15. On Language: The Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind Wilhelm Humboldt Cambridge University Press, 1988.
16. Ortega-and-Gasset H. The Revolt of the Masses. Cambridge University Press, 2004.
17. Premack D. (2004). Is language the key to human intelligence? Science. 2004. Issue 303. pp. 318–320.
18. Swingewood A. The myth of mass culture. Atlantic Highlands, NJ, Humanities Press, 1977.
19. Toffler A. The third Wave. Bantam, 1984. 560 p.
20. Whiten A., Horner V., De Waal F. B. M. (2005). Conformity to cultural norms of tool use in chimpanzees. Nature. 2005. Issue 437. pp. 737–740.